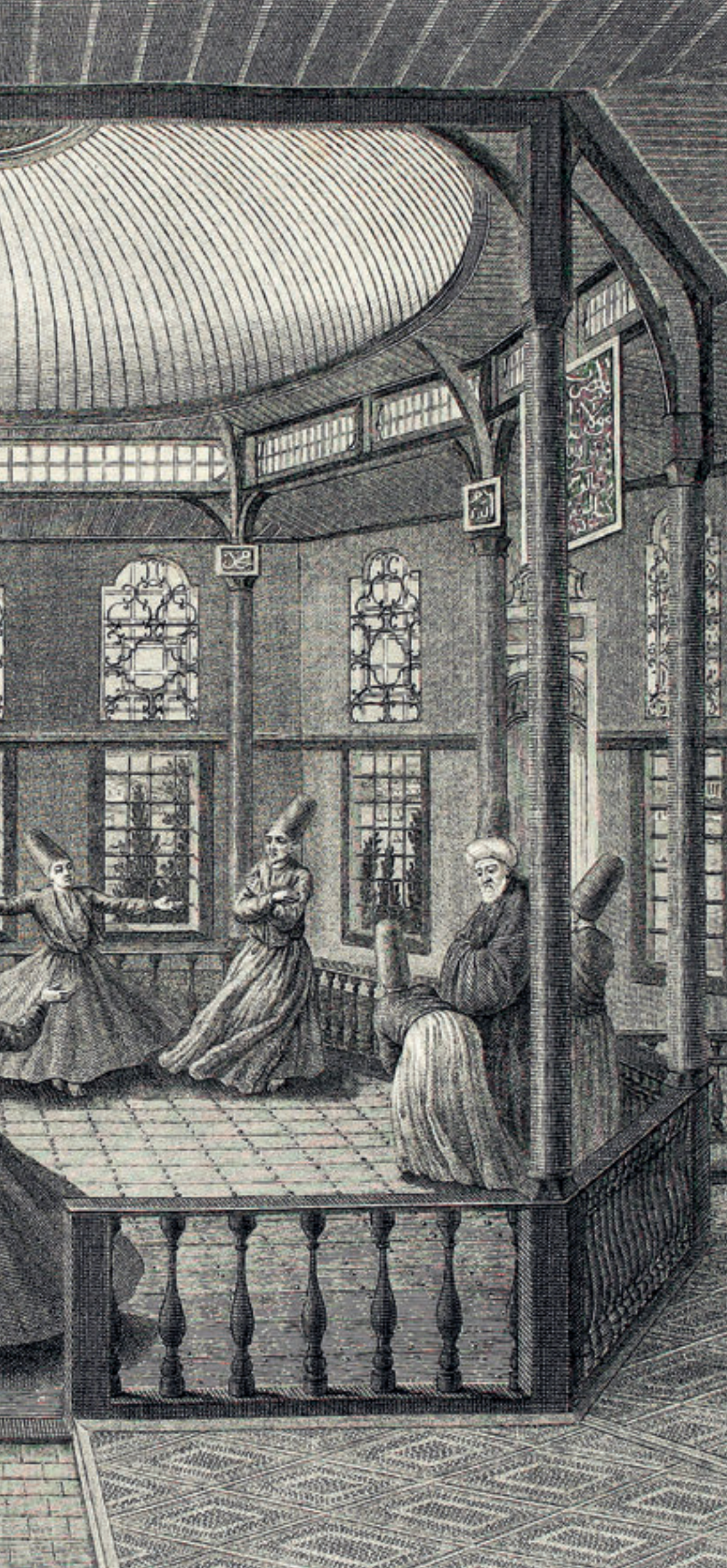

MEVLEVİ MÜZİĞİ VE MEVLEVİ AYIN-I ŞERİFİ

HARUN KORKMAZ

PEK çok dinin aksine İslamda müzik başlangıçta temel bir unsur olarak ön planda tutulmamış, camilerde hiç enstrüman kullanılmamıştır. Ancak günde beş defa okunan ezanın güzel sesli, musikiye yatkın bir kişi tarafından seslendirilmesi Hz. Muhammed'den beri aranagelmıştır. Kur'ân'ın okunuşuna da dikkat edilmiş, Müslümanların yaşadığı ve yayıldığı yerlerde Kur'ân okuma üslubu yerel unsurlarla harmanlanarak pek çok renge bürünmüştür.

Sufiler ise erken devirlerden itibaren müziğe yoğun ilgi göstermişlerdir. Onlarda musiki, ayinlerin bir parçası olmuş; Allah'a yakınlaştıran bir vesile addedilerek dinî merasimlerde kullanılmıştır. Başta def/bendir gibi ritim sazları olmak üzere pek çok enstrüman, tek-kelerde çalınmış ve zikre eşlik etmiştir. Zamanla İslamın ve dolayısıyla sufiliğin Uzak Doğu'dan Fas'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılması, zikir ve merasimlerdeki müziğin, icra edildiği bölgenin köklü müzik gelenekleriyle doğal bir ilişkiye girmesine neden olmuştur. Bu ise orijinal sentezler doğmasına zemin hazırlamıştır. Hint Müslümanlarının, Arapların, Türklerin, İranlıların, Kuzey Afrika'daki pek çok kavmin sufileri kendilerine has müzik ekolleri geliştirmişler ve bu geleneklerini günümüze aktarabilmişlerdir.

Kur'ân'da, Allah'ın bütün ruhları yaratıp elest bezmi adı verilen mecliste onlara şöyle hitap ettiği bildirilir: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Bütün ruhlar da o ilahi sesin kendilerine ulaşmasının etkisiyle "Evet! Sen bizim Rabbimizsin." diye cevap verirler. İslamın erken dönemlerinden itibaren sufiler, bu ayeti son derece orijinal biçimde yorumlamışlardır. Onlara göre musiki, bu hitabın bir aksidir. İnsan 'elest bezmi'nde duymuş olduğu sadanın peşinde, hasret ve arayış içerisinde bir yolcudur. Müzik faaliyeti bu yolculuk, dolayısıyla müzik yapmak da bizatihi ibadettir. Burada sufilerin, müziği iki kısımda değerlendirdiğini, ilahi ve dünyevi hisleri galeyana getiren iki tür müzik bulunduğunu düşündükle-

rini hatırlamak gerekir. İmam Gazâlî'ye göre musiki 'âşğın aşkını, fâsğın fışkını artırır.' 'Aşk'tan murat aslında Tanrı'ya ve tanrısallığa duyulan arzudur. Burada musiki bir araç olarak telakki edilmiş ve onu dinleyen insanın özelliğine göre şekillendiği kabul edilmiştir.

Böyle bir düşünce dünyasına gözlerini açan ve doğduğu bölge olan Afganistan'ın ve yaşadığı bölge olan Anadolu'nun zengin sufi kültürüyle yetişen Mevlana Celaleddin-i Rumî, mukaddimesinde 'dinin asıllarının asıllarının asılları' olduğunu ifade ettiği eseri *Mesnevî*'ye musikiyle başlar. İlk kelime 'Dinle'dir. İfade ise şöyledir: "Dinle bu neyden, ne hikaye anlatıyor, ayrılıklardan şikayet ediyor." Mevlana, İslamın kutsal kitabı olan ve 'Oku' diye başlayan Kur'an'a bir nazîre yazarcasına kitabına 'Dinle' diye başlamış ve musikiyi merkeze oturtmuştur. Onun *Mesnevî*'de ve diğer eserlerinde pek çok yerde musikiden bahsettiği görülür. Dönemin ondan bahseden kaynakları musikiyle kurduğu ilişkiyi anlatan hikayelerle doludur. O, arkadaşı ve müridi Kuyumcu Selahaddin altını çekiçe döverken ortaya çıkan ritme kendini kaptırıp birden dönmeye başlayan, sabahlara kadar musiki dinleyen, musiki dinledikçe kendinden geçip sema eden ve uzun semaları ile çalgıcıları takatsiz bırakan coşkun bir kişidir. Rebap çaldığı da rivayet edilir.

Mevlana böyle olunca onun görüşleri etrafında şekillenmiş olan Mevleviliğin de musikiyle yoğrulmuş olması kaçınılmazdı. Mevleviliğin kurucusu olduğu kabul edilen oğlu Sultan Veled'in önde gelen eseri *Rebâbnâme* de musikiyle başlar. Bu defa okuyucu/dinleyici rebap sazının etkileyici sesine yönlendirilir. Metafor değişse de değişmeyen şey, musikinin etkileyciliğine ve insanı olgunlaştıran tarafına dikkat çekilmesi ve kamil bir insan olma yolculuğunun musiki ile başlamasıdır. İşte bu sebeple Mevlevi ibadetlerinin başlıcası olan 'sema mukabelesi,' musikiden ve danstan ibaret olan bir merasimdir.

Başlangıçta Mevlevi mukabelelerinin daha serbest bir mahiyet arz ettiğini, yerli ve yabancı kaynaklardan öğreniyoruz. Tarihî süreç içerisinde her bir ayrıntısı üzerinde değişiklikler yapılan mukabele, pek çok kurala tâbi tutulmak suretiyle tertibe sokulmuş zengin bir seremonidir.

Mevlevi mukabelesi, Mevlevilerin

çok önem verdikleri ibadetlerin başında gelen semain etrafında şekillenen bir törendir. 'Semahane' adı verilen dairevi mekana şeyhin öncülüğünde giren dervişler, yerlerine geçtikten sonra sağ çaprazlarında yer alan şeyhin selamına karşılık verirler ve şeyhin peşi sıra yeri öperek diz üstü otururlar. Ayini semahane dışından takip edecek olan ziyaretçiler için de yer ayrılır. Müzisyenler ise genellikle kendilerine ayrılan ve 'mutrib maksuresi' olarak adlandırılan yerde hazır bulunurlar. Ayin, Kur'an'dan herhangi bir bölümün, müzisyenlerin bulunduğu kısımdaki bir kişi tarafından okunması ile başlar. Ayinin başında okunacak olan ayetler genellikle, bulunulan günün/ayın anlamına denk düşecek şekilde seçilir. Kur'an tilavetini, sözleri Mevlana'ya ait olan 'naat-ı şerif'in okunması takip eder. Naat-ı şerif de tıpkı Kur'an tilavetinde olduğu gibi bir kişi tarafından okunur. Naat-ı şerif olarak pek çok farklı şiirin tercih edildiği görülmektedir. Fakat bunların en yaygını "Yâ Habîbullah Resûl-i Hâlik-ı yektâ toy!" mısraı ile başlayan naattır ve rivayete göre bestesi İtrî'ye aittir. Klasik Türk musikisinin en seçkin örneklerinden kabul edilen bu eser, ritimsizdir ve resitatif benzeri biçimde okunur. İçinde pek çok geçki (*modulation*) barındıran bu eserde Türk musikisinin ses aralıkları zengince kullanılmıştır. Naat sona erince kudüm sazı birkaç darp vurur ve neyzenbaşı taksim etmeye başlar. Taksim doğaçlama olarak bir kişi tarafından yapılır. Bu kişi, belli makamlar üzerinde ustalıkla melodi yaratır. Bu taksimlerde müzik gösterisi yapmak amaçlanmaz. Taksim, ustalıkla ancak son derece ağırbaşlı, tercihen o gün icra edilecek ayinin makamının yoğun şekilde işlendiği doğaçlama bir parçadır.

Herkes huşu içerisinde ayinin bu ilk üç bölümünü dinler. Neyzen taksimini tamamlayınca ayinin müziğini yöneten kudümzen, müzisyenlerle göz teması kurar ve sağ taraftaki kudüme ilk darbı vurarak ayinin toplu icra kısmını başlatır. Bunun üzerine müzisyenler kısımdaki bütün sazandeler (çalgıcılar), 'peşrev' adı verilen, özel bir ritim üzerinde bestelenmiş olan enstrümantal eseri çalmaya başlarlar, bu peşrevlerin usulü daima 56 zamanlı 'Muzaaf Devr-i Kebir'dir. Bu arada şeyh ve arkasından dervişler iki ellerini sertçe yere vurarak ayağa kalkarlar ve 'Sultan Veled Devri'

olarak adlandırılan seremoniye başlarlar. Bu seremonide şeyh de dâhil olmak üzere semahane bulunan bütün semazen dervişler birbirlerine eğilerek selam verip semahanenin etrafında dönerler. Bu devir üçe tamamlanınca şeyh kendisine ait olan kısma geçer. Akabinde kudümzenin sert darpları ile müzik kesilir. Bu kısımda neyzenlerin biri kısa bir taksim yaparak müziği toparlar ve biraz sonra başlayacak olan kısım için dervişleri hazırlamış olur. Genellikle 15-20 saniye kadar süren bu kısa doğaçlamadan sonra hem okuyucu hem de çalgıcı dervişler kudümzenin işareti ile ayinin ilk sözlü kısmını icra etmeye başlarlar. Bu kısma birinci 'selam' denir. Sözlü kısım icra edilmeye başladığında semazenler de tek tek şeyhin elini öperek dönmeye başlarlar.

Ayinin bölümleri kendine ait özel ritmik yapılar üzerine kurulmuştur. Ayinlerin birinci selamları genelde 14 zamanlı 'Devr-i Revan' ya da 8 zamanlı 'Düyek' adı verilen usuller (ritim yapıları) kullanılarak bestelenmiştir. Birinci selam kudümzenin ritmi değiştirmesi ile sona erer ve ikinci selam ismi verilen kısım başlar. Bu kısımda ritmin değişmesi ile birlikte semazenler de durur ve birinci selama başladıkları gibi tekrar sıraya dizilerek semaa başlamak için hazırlanırlar. Böylece biraz dinlenmiş olurlar. Birinci selama nazaran kısa olan ikinci selam genelde ilkinin üçte biri uzunluğundadır ve daima dokuz zamanlı 'Evfer' usulündedir. Birinci selamın yarısı hatta üçte ikisi kadar olan ikinci selamlar da vardır. Bu kısmı üçüncü selam takip eder.

Üçüncü selam genellikle dinamik bir ritim olan 28 zamanlı 'Devr-i Kebir' usulü ile başlar. Semazenler yine aynı şekilde selam değişiminde durarak dizilişi ve semaa çıkma seremonisini tekrar ederler. Üçüncü selam, ayin-i şerifin en renkli bölümüdür. Bu bölümde üç ritim değişikliği vardır, 'Devr-i Kebir'i, 10 zamanlı 'Aksak Semai' ve 'Yürük Semai' (6 usulleri) usulleri takip eder. Tempo da gitgide hızlanır; semain en coşkun kısmı burasıdır.

Dördüncü selama geçilirken yapılan ritim değişikliği, yerini dinginliğe bırakmaya başlar. Dördüncü selam ikinci selamla aynı ritimle bestelenir. Bu iki selamın genellikle sözleri, kimi zaman da bestesi aynıdır. Dördüncü selam bitince semazenler durmaksızın semaa

devam ederken ‘son peşrev’ adı verilen ensrümental kısım çalınmaya başlar. Ayin-i şerifin sözlü kısmı nihayete ermiştir. Son peşrevi, genelde yine ney ile yapılması âdet olan ama kimi zaman başka sazların da yapabildiği son taksim takip eder. Son taksimin nihayetinde Kur’ân’dan belli ayetlerin okunması âdet olmuştur. Ayetlerin ‘dönme’ fiili ile ilişkili olması ise teamüldendir. Bu esnada şeyh efendi ve dervişan semai keserek yerlerine geçip otururlar. Nihayet şeyh efendinin duası ile mukabele sona erer.

Ortalama bir saat kadar süren Mevlevi ayinlerinin hepsi birer sanat âbidesidir. Osmanlı döneminde (17. yüzyıldan 1925’e kadar) 100’ün üzerinde Mevlevi ayini bestelenmiş, fakat bunların sadece 50 kadarı günümüze ulaşabilmiştir.

Bu renkli Mevlevi seremonisini var

eden unsurun musiki olduğu açıkça görülmektedir. Ayinin yapılabilmesi, belli besteli eserlerin eserlerin icrai ile mümkün olabilmektedir. ‘Mevlevi Ayin-i Şerifi’ olarak adlandırılan bu eserler Mevlevi müziğinin belkemiğini oluşturduğu gibi, klasik Osmanlı Türk musikisinin de en seçkin örneklerindendirler. İtrî, Vardakosta Ahmed Ağa, Zekai Dede, Hüseyin Fahreddin Dede gibi usta ayin bestecileri, ladinî olarak adlandırılan klasik müziğin de önde gelen simaları arasındadırlar. Osmanlı tarihinin en renkli, hayatın bütün sahalarına yayılmış bir bestecisi olan Hammamîzade İsmail Dede Efendi (1778-1846), genç yaşta Ali Nutkî Dede’ye intisab ederek çileye girdiği Yeni-kapı Mevlevihanesi’nde klasik musikin inceliklerini öğrenmiş, bestelediği 7 ayin-i şerifle de Mevlevi müziğinde saygın bir mevkie erişmiştir.

Abdülbâkî Nâsır Dedefendi,
Acem Büselik Ayin-i Şerifi

